

УДК 78.07

DOI <https://doi.org/10.32782/2310-0583-2021-47.06>

НИЖЕГОРОДСЬКИЙ БЛАГОВІЩЕНСЬКИЙ КОНДАКАР: СПРОБА ПРАЗЬКОЇ ПУБЛІКАЦІЇ

Оксана Мартиненко – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри теорії музики, Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка
<https://orcid.org/0000-0003-3854-4006>

Стаття присвячена першій спробі публікації Нижегородського Благовіщенського Кондакаря, найдавнішій пам'ятці церковного співу в Україні. На основі архівних матеріалів висвітлено історію підготовки рукопису до видання, яка тривала майже п'ять років. З'ясовано участь музикознавця Федора Стешка як співробітника Слов'янського Інституту у Празі. Обґрунтовані припущення стосовно змісту досі не віднайдені палеографічної передмови Ф. Стешка до Кондакаря. Авторка прийшла до висновку, що робота дослідника стосувалася переважно словесного тексту. Стосовно ж музично-палеографічної розвідки, то, бодай частково, результати зусиль Стешка були оприлюднені в його статті «Перші українські церковні композиції».

Ключові слова: Нижегородський Благовіщенський Кондакар, Федір Стешко, палеографічна передмова.

Цього року виповнюється 145 років з дня народження Федора Стешка, музикознавця, педагога, організатора музичного життя української еміграції у міжвоєнній Празі. Стешко є автором понад 20 наукових розвідок, з яких майже всі опубліковані. В рукопису залишилися дослідження «Лисенко і Драгоманів»¹ та передмова до публікації Нижегородського Благовіщенського кондакаря. Пропонована стаття присвячена досі не віднайденій палеографічній передмові Ф. Стешка до видання найдавнішої пам'ятки церковного співу в Україні, яка, за свідченням дослідників, має світове значення. Так, професор Лідія Корній зазначає з цього приводу: «Цей рукопис особливо цінний тим, що дає можливість простежити процес засвоєння грецько-візантійської традиції церковного співу. Саме такі процеси спочатку відбувалися в Києві, і тому ймовірно походження рукопису з цього міста; потім він потрапив у Благовіщенський монастир у Нижній Новгород» [4, с. 164].

Дослідникам давньоукраїнської музики добре відома коротка ремарка Павла Маценка, вміщена у його праці «Нариси до історії української церковної музики»: «Над відчитанням кондакарних знамен працювали перед 2-ою світовою війною в Празі, Чехословаччина, д-р Федір Стешко й д-р Йосиф Гуттер. Було повідомлення про успішне закінчення праці, однак світова війна припинила контакт і сам дослідник Ф. Стешко помер 1944 року, а його бібліотеку й архів забрала окупаційна московська влада» [6, с. 23]. Ця інтригуюча інформація породила чимало домислів і

припущень стосовно змісту наукової розвідки Стешка. Деякі припущення були висловлені й автором цієї статті в одній з публікацій [5]. Сьогодні, з доступом до невідомих раніше джерел, є можливість ширшого висвітлення цього питання. З цією метою слід насамперед прослідкувати, бодай коротко, історію підготовки рукопису до видання, яка тривала майже п'ять років.

Підготовка Кондакаря до публікації пов'язана зі створеною 1935 року музичною візантологічною комісією при Слов'янському Інституті в Празі. Одним з організаторів її був професор Йозеф Гуттер, перший вагомий чеський дослідник давньої нотації. Він запропонував приєднатись до міжнародної наукової організації Union Academique Internationale (Міжнародний академічний союз)². Тут вже декілька років (з 1931 р.) існувала комісія дослідників візантійської музики, однак слов'янські науковці були відсутні. З утворенням візантологічної комісії для чеських дослідників відкривалась можливість музикознавчих публікацій та видання музичних пам'яток в серії «Monumenta Musicae Byzantie». Спершу було запропоновано до видання рукопис нотозбірні одного чеського маєтку [1]³, однак згодом затверджено «Благовіщенський Кондакар»,

² Union Academique International (UAI) – федерація багатьох національних та міжнародних академій, яка працює в галузі гуманітарних та соціальних наук. Засновано у 1919 р. Починаючи з об'єднання представників 11 країн, UAI сьогодні налічує членів з більш ніж 60 країн світу. Адміністративний центр союзу – у Брюсселі. UAI може реалізувати свої проекти лише через міжнародну співпрацю своїх академіч-членів.

³ Доповідна Й.Гуттера до керівництва Слов'янського Інституту. Прага, 3.04.1935.

¹ Рукопис міститься у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, ф. 201 (М. Генік-Березовська), спр. 434.

що є безумовною заслугою Ф. Шешка. Його аргументи переконали не лише пражських, а й зарубіжних науковців. Як засвідчують об'ємні листи до дирекції Слов'янського Інституту та до керівника міжнародної візантологічної комісії д-ра Егона Веллеша, Шешко переконливо довів, що в дослідженнях візантологів повинно знайти місце і для української церковної музики, яка є різновидністю візантійської [1]⁴.

Знадобилось ще два роки для того, щоб фотокопії рукопису Кондакаря, який містився в Державній публічній бібліотеці в Ленінграді, опинились у Празі. Було задіяно доволі численне коло офіційних осіб та інституцій, у тому числі дипломатичних місій. Та на етапі оплати фотокопій справа мало не зупинилась, оскільки радянський уряд запросив чималу на той час суму – 1.380 карбованців (що дорівнювало приблизно 6.000 чеських крон). Таких коштів у Слов'янського Інституту не було. Звернення за допомогою до Чехословацької Академії Наук та Мистецтв не принесло бажаних результатів: Академія змогла виділити лише 1.000 ч. к. Необхідну суму погодився виплатити митрополит Андрей Шептицький, до якого з проханням звернувся Ф. Шешко [1]⁵. При цьому митрополит висловив умову, що фотокопії після використання будуть передані у власність архіву Унії «Львівський Студіон», з вказівкою у передмові, що знімки знаходяться у Львові [1]⁶.

Коли всі необхідні формальності були успішно покладені й одержано фотознімки Кондакаря (середина 1937 р.), розпочалася безпосередня підготовка манускрипту до видання. Після довгих обговорень було вирішено опублікувати Кондакар фототипічним способом, з окремим додатком до тексту латинською транскрипцією, передмовою видавця та історично-палеографічною й музичною розвідкою. Стосовно розподілу обов'язків між науковцями роз'яснення подає сам Ф. Шешко у листі до Павла Маценка: «Я пишу для цієї публікації історично-палеографічний огляд пам'ятки. Над розшифруванням її працюватиме проф. Гуттер, якому я бажаю всякого успіху в його праці, але, боюсь, що прочитати кондакаря йому, мабуть, не вдасться, як це не пощастило Смоленському, що поклав багато праці на розшифрування кондакарного «знамени». Але, хай там як, а праця дуже цікава й захопила мене цілком» [2]⁷.

Отже, завданням Шешка було висвітлити історичне значення пам'ятки, подати її зовнішній опис та пояснення текстів піснеспівів [1]⁸. Конкретніша інформація стосовно пояснення цих текстів подана в епістолярії Шешка. Так, звертаючись до Філарета Колесси, він пише: «Отже мені й припала фактична праця в цій справі: підготовлення до видання тексту (у пам'ятці він перемішаний з музичними елементами). Приходиться, щоб відділити музичне й дібратися до справжнього тексту, звертатися до нинішніх текстів (порівнювати доводиться увесь час) та грецьких оригіналів. Добре, що я вже вчився у духовній школі, знайомий з літургією і з Богослужбовою нашою мовою, та й до того ж довго вештався по церковних хорах, а тому багато церковних текстів заховав ще у своїй пам'яті. Це й дало мені змогу доволі легко справитися з уложеною мені справою, яку я скінчу до кінця цього місяця й передам на розгляд комісії. Славянський Інститут хоче видати її вже цього року – в 10-річчя свого існування, у формі книжки, в якій буде вміщена ціла пам'ятка у фототипічних знімках та до них тексти окремо (можливо, із коментарями)» [7]⁹. Як доповнення, наводимо також фрагмент листа науковця до Маценка: «Комісія ухвалила видрукувати кондакар фототипічно з історично-палеографічним вступом (доручено написати мені), та залучити до того тексти співів, уміщені в кондакарі. Ці тексти теж довелося зібрати мені: треба було в оригіналах повибирати те, що являло собою текст співу, останнє ж – повторення голосівок, різні мелізми («аненайки», «хабуви» etc.), що мають значіння лише символа, повикидати й скласти таким чином текст кожного співу (а є їх у кондакарі аж 225), в багатьох місцях треба було звертатися до сучасної редакції поодиноких кондакарів, бо без того годі було дібратись до їхнього змісту (є в рукопису досить очевидних помилок, малозрозумілих нині слів та виразів). Нарешті скінчив і віддав до Слов'янського Інституту» [2]¹⁰. За свідченням самого дослідника, це були три зошити рукопису з текстами Кондакаря [1]¹¹.

Як бачимо, Шешко ставив собі за мету опрацювання насамперед словесного тексту Кондакаря. Роботу, яка тривала менше року, він

⁴ Листи Ф. Шешка до Е. Веллеша (Прага, 18.11.1935. Нім.) та до дирекції Слов'янського Інституту у Празі (12.12.1935. Чес.)

⁵ Лист Ф. Шешка до А. Шептицького (Прага, 7.11.1936).

⁶ Лист А. Шептицького до Ф. Шешка (Львів, 21.11.1936).

⁷ Лист Ф. Шешка до П. Маценка (Прага, 7.07.1937).

⁸ Протокол засідання комісії з підготовки до видання «Нижегородського Благовіщенського Кондакаря» (Прага, 18.02.1938).

⁹ Лист Ф. Шешка до Ф. Колесси (Прага, 5.01.1938).

¹⁰ Лист Ф. Шешка до П. Маценка (Прага, 4.04.1938).

¹¹ Доповідна Ф. Шешка дирекції Слов'янського Інституту (Прага, 19.03.1938. Чес.).

вважав завершеною. Далі рукопис дослідника розглядався членами спеціальної комісії. Судячи з джерельних матеріалів, у рецензентів виникли зауваження, які стосувалися насамперед надмірної перевантаженості тексту деталізованою і, на їхню думку, не завжди доцільною інформацією. Тому пропонувалося суттєво скоротити текст або й зовсім відмовитись від його публікації, тим більше, що коштів на видання було недостатньо [1]. Взагалі, на засіданнях комісії з підготовки до видання Благовіщенського Кондакаря висловлювались різні, іноді взаємозаперечливі, думки стосовно способу репрезентації та форми публікації манускрипту. На жаль, офіційна інформація про остаточне рішення комісії із цього приводу відсутня¹². Натомість є запит А. Шептицького і відповідь на нього Ф. Стешка, датовані початком 1939 року. Останній, зокрема, повідомляє: «Нині праця комісії знаходиться наприкінці й план видання вже розроблений та запропонований президії Слов'янського Інституту. Отже, комісія пропонує видати фототипією цілий кондакар, а до того долучити окремо тексти (без нот) – евентуально з латинською транскрипцією. До публікації має бути додана передмова від видавця (Слов'янського Інституту) та історично-палеографічна й музична розвідка. Останню доручено написати мені. Мені ж доручено приправити до видання українські тексти. По закінченні всієї цієї підготовчої праці буде приступлено до самого видання, якщо Слов'янський Інститут збере до того часу потрібну для того квоту, що є немала. На жаль, успішну на початку акцію по збиранню грошей на видання кондакаря перервала катастрофа, що стряслася над Чехословацькою державою. За всім тим Слов'янський Інститут зібрав уже більшу частину потрібної для видання квоти і цього вже року, якщо якісь несподівані обставини не перешкодять, сподіваємось нашу акцію довести до кінця» [1]¹³.

Із початком війни видання «Благовіщенського Кондакаря» було відкладене, а рукопис залишився у Ф. Стешка, який помер 1944 р. Як вдалося встановити, вже після війни, в 1946 р., Слов'янський Інститут намагався відновити публікацію Кондакаря, на основі виготовлених раніше кліше (зберігалися у празькій типографії). Однак, невідомо чому, ці наміри не були здійснені. Та типографські кліше фотокопій Кондакаря таки було

використано, але значно пізніше, в 1970-х рр. Тоді було видано «Благовіщенський Кондакар» з коментарями науковців-славистів Антоніна Достала і Ганса Роте¹⁴. До речі, публікація здійснена під егідою Union Académique International, як і планувалося з самого початку [9]. Манускрипт було видано як давньослов'янську, насамперед літературну, пам'ятку.

Як відомо, над виданням «Благовіщенського Кондакаря» в Росії працював професор Микола Бражников. У 1955 р. ним було самостійно підготовлене фототипічне видання Кондакаря. Через декілька років учений знову повертається до його дослідження. Симптоматично, що повторне видання Кондакаря планувалося Академією Наук СРСР разом з Чехословацькою АН [8, с. 86]. Над текстом вступної статті і коментарями вчений працював 12 років (1958–1970), а публікація вийшла вже після його смерті, значно пізніше (у 2015 р.), з анонсом: «Книга М. В. Бражникова є першим в історії дослідженням давньоруського півного кодексу «Кондакар» [3]. В передмові до цього видання науковець, зокрема, зазначив: «Вирішення проблеми кондакарного співу є надзвичайно складним. Ми не будемо передрікати наперед питання про те, чи дійсно кондакарна нотація не може бути прочитана. Якщо не може, то й при цій умові наявні в розпорядженні науки рукописи є, за нашим глибоким переконанням, ключем до розкриття багатьох таємниць самої системи кондакарного співу» [3, с. 38].

Стосовно долі розвідки Ф. Стешка до видання «Благовіщенського Кондакаря», то після війни вона опинилась в архіві Слов'янського Інституту, куди її передала на зберігання дружина науковця Марія Стешко [1]¹⁵. Відновлений у 1945р., Інститут майже не функціонував, а з середини 1950-х рр. увійшов до складу Чехословацької Академії Наук. Сьогодні місцезнаходження рукопису невідоме. Проте можна висловити припущення, що, бодай частково, результати зусиль Стешка були оприлюднені в його статті «Перші українські церковні композиції», виданій окремою публікацією загребського наукового місячника «Кирило-Методіївський вісник» [10]. Публікацію датовано 1939 роком, тобто щонайменше через рік після того, як науковець закінчив свою розвідку до Кондакаря. Стаття присвячена піснеспівам на

¹² У матеріалах фонду «Слов'янський Інститут» крайній протокол засідання комісії датований 25.11.1938 р.

¹³ Копія листа Ф. Стешка до А.Шептицького (Прага, 13.02.1939).

¹⁴ Достал Антонін (1906–1997) – чеський візонтолог, професор російської і старослов'янської мов Карлового університету в Празі. З 1968 – у США. Роте Ганс (1929–2021) – німецький філолог і славист.

¹⁵ Лист від Президії Слов'янського Інституту до д-ра Йозефа Вашіці (Прага, 26.03.1946).

честь київських святих Бориса і Гліба та Феодосія Печерського, зафіксованих, зокрема, у «Благовіщенському Кондакарі». Дослідник подав перелік пам'яток XI–XIII ст., у яких містяться ці піснеспіви, а також здійснив їх музично-текстологічний (записи кондакарної та знаменної нотацій) і порівняльний аналіз. У кінці статті подані ілюстрації кондаків Борису і Глібу з «Благовіщенського Кондакаря». Стешко дійшов до висновку, що «уже дуже рано, на світанку українського церковного життя почали з'являтися самостійні (отже, не запозичені в готовому вигляді з яких-будь інших джерел) церковні композиції, створені на українській землі для потреб української церкви» [10, с. 16]. Далі дослідник зазначає, що якщо в ранніх редакціях ці піснеспіви ще наслідували грецькі прототи, то в пізніших їхніх редакціях нотація стає все більш самостійною. Це і є свідченням створення самобутніх церковних композицій в Києві.

Показовим для нас є заключний абзац статті, в якому Ф. Стешко викладає своє бачення ситуації, пов'язаної з дослідженням давньоруських джерел: «Музичний зміст цих перших українських церковних композицій нам ще не відомий, лише музично-палеографічні роботи по дешифруванні старовинних українських записів – кондакарних і знаменних – дозволять нам прочитати ці наші перші твори і відкрити нам їх музичний характер та їх значення. Але така дешифровка можлива лише тоді, коли будуть видані повністю і науково пам'ятки старовинного церковно-слов'янського співу (таких видань на сьогодні у нас взагалі немає). В цій музично-палеографічній праці велику допомогу можуть надати публікації міжнародної комісії з досліджень і видань пам'яток візантійської церковної музики, які вже почали виходити («Monumenta musicae byzantinae»). Паралельне видання пам'яток старослов'янської церковної музики допоможе відкрити цей дійсно дуже старий, але на сьогодні зовсім забутий світ. Треба, щоб всі слов'янські народи приймали

участь у виданні цих пам'яток (в першу чергу, звичайно, ті народи, які колись використовували її в своєму церковному житті). Маючи на увазі вислів «qui peritura edet conditor alter erit»¹⁶, не треба, щоб слов'яни і в цьому були останніми, чекаючи, що скаже Європа. Ми і самі в Європі» [10, с. 17].

Отже, представлена інформація засвідчує, що Ф. Стешко не працював безпосередньо над кондакарною нотацією і не ставив собі цього за мету. Його робота мала підготовчий характер і стосувалася переважно словесного тексту. Що стосується музично-палеографічної розвідки, то, найімовірніше, в ній музикознавець спирався на праці російських дослідників про давньоруський церковний спів, насамперед С. Смоленського, М. Фіндейзена, В. Металлова. І хоча текст передмови Ф. Стешка до «Благовіщенського кондакаря» досі не віднайдено, результати його зусиль певною мірою втілені у хорватській публікації «Перші українські церковні композиції». Свою роботу над «Кондакарем» дослідник вважав завершеною. Судячи з епістолярних джерел, в його подальших планах була підготовка до видання «Музичної граматики» М. Дилецького та «Почаївського Богогласника», копії яких були вже ним підготовлені. Ці пам'ятки Стешко розраховував опублікувати також на базі Слов'янського Інституту в Празі. Саме публікацію, збір джерельних матеріалів з історії української музики, як підґрунтя для подальших наукових досліджень, Ф. Стешко вважав своїм обов'язком і основним завданням. Музикознавець доклав чимало зусиль до виділення українських музичних джерел з російського контексту, їх популяризації не лише в українських колах, а й на міжнародній арені. Свідченням цього є його науковий доробок, до якого входить і підготовка до видання «Нижегородського Благовіщенського Кондакаря».

¹⁶ Хто буде жититися падаллю, той стане творцем того самого.

Література

1. Архів Академії Наук Чеської Республіки (АН ЧР). Фонд «Слов'янський інститут», к. 28.
2. Архів Осередку української культури і освіти (ОУКО) у Вінніпезі. Фонд П. Маценка, том 5.
3. Бражников М.В. Благовещенский кондакаръ / Вступительная статья, примечания, сверка указателей, подбор иллюстраций Н.С. Серёгиной. Санкт-Петербург : ИД «Петрополис», 2015. 420 с.
4. Корній Л. Джерелознавство історії української музичної культури. Київ : ІМФЕ ім. Т. Рильського; Ніжин : Лисенко М.М., 2019. 312 с.
5. Мартиненко О. Документи і матеріали про діяльність української музичної еміграції міжвоєнного періоду в Чехословаччині у фондах празьких архівів. *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Матеріали музичної спадщини. Вип. 19*. Київ, 1999. С. 95–103.
6. Маценко П. Нариси до історії української церковної музики. Роблін-Вінніпег, 1968. 150 с.
7. Приватний архів Ф. Колесси у Львові. Листи Ф. Стешка до Ф. Колесси.
8. Проблемы истории и теории древнерусской музыки. Ленинград : Музыка, 1979. 180 с.

9. Der altrussische kondakar: auf der Grundlage des Blagovescenskij Nizegorodskij Kondakar / hrsg.von A.Dostal und H.Rothe, unter mitarbeit E.Trapp. Giessen: W.Schmitz. 1976–2004. *Series: Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slaven, Bd.8. Incomplete contents. 1-6 t.t.*
10. Steško F. Prve ukrajinske crkvene kompozicije. Zagreb : Izdanje i naklada časopisa «Ćirilometodski vjesnik», 1939. 17 s.

References

1. Arkhiv Akademii Nauk Cheskoj Respubliki (AN CHR). Fond "Slov'jans'kyi instytut", k. 28. [Archives of the Academy of Sciences of the Czech Republic (AS of the Czech Republic). "Slavic Institute" Collection, b. 28]
2. Arkhiv Oseredku ukrajn'skoi kul'tury i osvity (OUKO) u Vinnipezi. Fond P. Matsenka, tom 5. [Archives of the Ukrainian Cultural and Educational Centre in Vinnipeg. P. Matsenko Collection, vol. 5.]
3. Brazhnikov M. V. Blagoveshtshensiy kondakar / Vstupitel'naya stat'ya, primechaniya, sverka ukazateley, podbor illustratsiy N. S. Sereghinoy. Spb.: ID "Petropolis", 2015. 420 s. [Blagoveshhensk Kondakar / Introduction, notes, reconciliation of indexes, selection of illustrations by N. S. Sereghina]
4. Korniy L. Dzhereloznavstvo istorii ukrain'skoi muzychnoi kul'tury. Kyiv: IMFE im. T. Ryl'skoho; Nizhyn: Lysenko M.M., 2019. 312 s. [Source studies of the history of Ukrainian musical culture]
5. Martynenko O. Dokumenty i materialy emihratsii mizhvojennoho periodu v Chekhoslovachchyni u dondakh praz'kykh arkhiviv. Povernenn'ya kul'turnoho nadbann'ya Ukrainy: problemy, zavdann'ya, perspektyvy. Materialy muzychnoi spadshchyny. Vyp. 19. Kyiv, 1999. S. 95-103. [Documents and materials about the activity of the Ukrainian musical emigration during the interwar period in Czechoslovakia in the funds of the Prague archives. The return of the cultural heritage of Ukraine: problems, tasks, prospects. Musical heritage materials]
6. Matsenko P. Narysy do istorii ukrain'skoi tserkovnoi muzyky. Roblyn-Vinnipeg, 1968. 150 s. [Essays of the History of Ukrainian Church Music]
7. Pryvatnyi arkhiv F. Kolessy u Lvovi. Lysty F. Steshka do F. Kolessy. [F. Kolessa's private archives in Lviv. Letters from F. Steshko to F. Kolessa]
8. Problemy istorii i teorii drevnerusskoi muzyki. Leningrad: Muzyka, 1979. 180 s. [Problems of History and Theory of Old Russian Music]
9. Der altrussische kondakar: auf der Grundlage des Blagovescenskij Nizegorodskij Kondakar / hrsg.von A.Dostal und H.Rothe, unter mitarbeit E.Trapp. Giessen: W. Schmitz. 1976-2004. *Series: Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slaven, Bd.8. Incomplete contents. 1-6 t.t.* [The old Russian kondakar: based on the Blagovescenskij Nizegorodskij Kondakar]
10. Steško F. Prve ukrajinske crkvene kompozicije. Zagreb: Izdanje i naklada časopisa «Ćirilometodski vjesnik», 1939. 17 s. [The first Ukrainian church compositions]

Oksana Martynenko – Candidate of Art Studies, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Music Theory, Lviv National Academy of Music named after M. V. Lysenko

Nizhegorodsky Blagoveshchensky kondakar: an attempt of Prague publication

The article is devoted to the first attempt to publish Nizhegorodsky Blagoveshchensky kondakar, the most ancient manuscript of church singing in Ukraine. Based on archives, the history of manuscript's preparation for publishing, which took about five years, was presented. It was clarified the role of musicologist Fedir Steshko as an employee of Slavonic Institute in Prague. Suggestions on the content of unfound F. Steshko's paleographic foreword to Kondakar were justified. The author concluded that the researcher has mainly dealt with verbal text. As for music-paleographic development, the outcomes of Steshko's efforts were partially presented in his article "First Ukrainian church compositions".

Key words: Nizhegorodsky Blagoveshchensky kondakar, Fedir Steshko, paleographic foreword.